

HAZUGSÁG ÉS IGAZSÁG KÜLLŐI KÖZÖTT VERGŐDVE...

CSEJTEI DEZSÓ – JUHÁSZ ANIKÓ

Alig hisszük, hogy bárkit, aki most e teremben foglal helyet, kora gyermekkorától kezdve ne arra tanítottak volna, hogy hazudni csúnya és árút dolog. Bennünket, idősebbeket, azzal az intelligenciával próbálták leszoktatni a hazudozás káros és ártalmas szokásáról, hogy pártállami példaképeink közül nemcsak az úttörő, hanem már a kisdobos is „mindig igazat mond”. Odaát, az óceán túlsó oldalán pedig még ma is azt sulykolják az amerikai nebulók fejébe, hogy George Washington soha életében nem hazudott. Ezt még Pete Seeger, a 60-as évek legendás protest-énekesese is megörökítette az egyik dalában:

„I learned that Washington never told a lie,
I learned that soldiers seldom die,
I learned that everybody's free
And that's what the teacher said to me
That's what I learned in school today,
That's what I learned in school.”

Ebből pedig egyenesen az következik, hogy ha Washington kicsit később és Európának ezen a fertályán születik, akkor egészen nagyszerű kisdobos válhatott volna belőle.

De vajon elgondolkodtunk-e már azon, hogy milyen lenne egy tökéletesen hazugságmentes világban élni? Egy olyan világban, melyben minden, de minden kitudódna, és semmi sem maradna rejtve? Ha a hazugság valami ördög-től fogva rossz dolog, akkor – elméletileg – azt gondolhatnánk, hogy ez a világ maga lenne a megtestesült tökéletesség, melyben kizárólag „mindig igazat mondó” kisdobosok és George Washingtonok élnének, s még hírét sem ismernék a hazudozó politikusoknak, mint amilyen nálunk nemrégiben az „őszödi igazmondó” volt. Azonban valóban annyira kívánatos volna egy ilyen világ? Claudine Biland *A hazugság pszichológiája* című könyvében kijelenti: „Egy hazugság nélküli világ sokkal félelmetesebb lehet, mint az ellentéte.” S már a könyv legelején ezt írja: „Ha folyton csak igazat mondanánk, pontosabban mindig kimondanánk azt, amit gondolunk, tudunk, érzünk, az élet borzalmas lenne!”. S ugyancsak ő bizonygatja nekünk, hogy az emberek naponta, akarva-akaratlanul elkövetett hazugságainak a száma eléri a kettőt.¹

¹ Claudine Biland: *A hazugság pszichológiája*. Háttér Kiadó, Budapest 2009. 35., 7. és 18. o. (Jakabffy Imre és Jakabffy Éva fordítása.)

Vagyis annál az ellentmondásnál tartunk, hogy hazudni egyrészt csúnya dolog, másrészt viszont egy hazugságtól mentes élet elviselhetetlen lenne. De hát mit is jelent hazudni? Mit csinál az ember, amikor „hazudik”? A kérdés teljes körű kibontása feltételezné a hazugság részletes és aprólékos fenomenológiáját, melynek kidolgozását szívet-örömet átengedjük másoknak. Jelen összefüggésben csak néhány közkeletű tévképzetről kívánjuk fellebbenteni a fátylat.

Ezek közé tartozik az imént említett felvetés is. Valakiről – általában – akkor szoktuk azt mondani, hogy hazudik, ha „nem mond igazat”. De valóban csak ebben állna a hazugság? Nem szűkítjük le túlságosan is a verbalitás szintjére? Hiszen ezzel a hazugság fenoménjét legott be lehetne söpörni a „kijelentések logikája” alá. Holott a hazugságnak megvannak a maga előzetes, pre-lingvisztikai zónái, rétegei, melyek kifejeződnek cselekvéseinkben, magatartásunkban, viselkedésünkben. Példának okáért már akkor is hazudok – pedig még szóra sem nyitottam a szám –, amikor tapsolok egy filozófiai előadás elhangzása után valamelyik konferencián, jóllehet inkább lenne kedvem „melegebb éghajlatra küldeni” az előadót. Vagy hazudok már akkor is, amikor jó képet vágok ahhoz a szörnyűséges étekhez, amit vendéglátóm őszinte örömmel talál fel számomra. S már ezek az egyszerű példák is azt nyomatékosítják, hogy a hazudás jóval tágabb körű, mint a pusztá „igazat-nem-mondás”.

Ugyanakkor ezek a példák még valami másra is rávilágítanak. Arra tudni illik, hogy egy teljes mértékben hazugságmentes világ és élet nemcsak *elviselhetetlen* volna, hanem – hála az égnek – teljességgel *megvalósíthatatlan* is. Egy tökéletesen hazugságmentes életnek ugyanis abszolút *hamisítatlan* életnek kellene lennie, vagyis olyan életnek, melyben tökéletesen kellene hogy működjön az *adaequatio* mindenkori lelki mocnánsaink, hangulataink, valamint az azokat kifejező cselekvéseink között. Másképp szólva tökéletes *concordantiának*, *összhangnak* kellene fennállnia mindenkori érzéseink, akarásaink, kívánásaink, valamint külső viselkedésünk között. Ha reggel megszólal az ébresztőóra, nekem meg nincs kedvem kikelni az ágyból, s én mégis feltápázkodom, akkor ezzel máris meghazudtoltam önmagam, hiszen nem úgy cselekszem, ahogyan az *adaequatio* ezt megkövetelné. Egy ilyen minden ízében „adekvát” életet azonban nemhogy a közember, hanem még az élet minden kényelmével felszerelt, legrafináltabb kényúr sem lenne képes realizálni. S az *adaequatio* maradéktalan megvalósításának – s ezáltal egy teljes mértékben hazugságmentes életnek – nem az a legnagyobb akadálya, hogy sohasem lehet tökéletes a megfelelés belső és külső között, hanem az, hogy *egyáltalán* van olyan, hogy belső, ami egyébként az emberlét egyik legfontosabb határozománya. Ezért „nem-hazudni” ebben az értelemben véve tkp. csak az állat lenne képes, de nem azért, mert nála tökéletesen működik belső és külső fedésbe hozása, hanem azért, mert nincs tulajdonképpen

értelemben vett *intusa*, „én”-je, ezért nem is tud mit mivel fedésbe hozni. – Noha kísérletek igazolják, hogy egyszerűbb füllenésekre már egy három éves gyermekember is képes, az emberléten belül az őszinteséghez mégis a kisgyermek áll a legközelebb –, talán ezért is fogantak meg a visszaemlékező József Attilában az alábbi sorok:

„én akkor még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam ...”

S most következik az előadás tulajdonképpeni témája. Nem amellet sorakoznak majd az érvek, hogy „márpedig hazugság nélkül nem lehet élni”, mert ezt politikusok egész raja megkönnyebbült mosollyal venné tudomásul, hanem azon kérdés körüljárása a fontos, hogy vajon kijárhat-e bármiféle értelemben is a megigazulás egy olyan életnek, amely a konstitutív hazugság jegyében telt el. Ehhez pedig jelen esetben a legfőbb támasz Miguel de Unamuno, a spanyol szépíró és gondolkodó, egyik kései kisregénye, a halála előtt két esztendővel, 1930 novemberében írott remekműve, az a misztikus fényű és szépségű könyv, melynek címe: *San Manuel Bueno, Mártir* (magyarul: *Don Manuel, szent vértanú*). A mű szimbolikája oly sokrétű és sűrű, hogy egy teljességre törő, ugyanakkor minden részletet figyelembe vevő, univokális értelmezés megadása úgyszólván lehetetlenség. Ezért a következőkben a cél mindössze annyi, hogy *egy* lehetséges olvasatát adjuk témánknek, a hazugságot tartva szem előtt.

A történet megszületésének magvát valóságos események képezik; Unamuno hat évvel önkéntes száműzetése után, 1930 februárjában tért vissza Spanyolországba. Hazatérése valóságos diadalút volt, mindenütt hatalmas tömegek fogadták. Ezekben a hetekben azonban nemcsak a katonai diktatúra és a száműzetés évei értek véget, hanem küszöbön állt a köztársaság kikiáltása is. E turbulens, felforrósodott hónapokban, amikor az ember hajlamos létezése egész felületével a közélet felé fordulni, Unamuno nem közéleti, hanem egy klasszikusan *egzisztencialista* regényt írt, mégpedig végtelen távol a politika, a gazdaság stb. világtól, úgy, mintha ezek nem is léteznének. Június elején ugyanis több barátjával a San Martín de Castañeda mellett található Sanabriai-tónál időzött.² Ez a terület Portugália északnyugati csücskétől északra fekszik, még ma is távol esik a turista útvonalaktól, a tó és környéke szemet gyönyörködtető természeti jelenség, s ma már természetvédelmi terület. A tavat övező falvakban a látogatás idején azonban még elképzelhetetlen nyomor uralkodott – Unamuno így vall erről a regényhez írt előszóban: „Riba de Lago tragikus és végsőkéig nyomorúságos

² Emilio Salcedo: *Vida de Don Miguel. (Unamuno, un hombre en lucha con su leyenda.)* Anthema Ediciones, Salamanca 1998. 368. o.

falva, a San Martín de Castañeda-tó partján, agonizál, mondhatni, haláltusáját vívja. Az elhagyatottság oly nagy, mint Hurdes immáron hírneves tanyáiéi. Ama végtelenül szegény kalyibákban – favázból álló viskókban, melyeket vályoggal és sárral tapasztottak be – egy olyan nép nyomorog, melynek még azt sem engedték meg, hogy a pisztrángoktól hemzseggő tóban halásson...”³

Ezt a helyszínt, tájat azonban, amelyben egyszerre van jelen a mesés szép természeti környezet és az állati elmaradottság, Unamuno olyan fiktív poétikus térbe emeli, mely alapul szolgálhat az egyáltalában vett emberi létezés szimbolikus megidézéséhez. Jól mutatják ezt a regényben szereplő beszédes földrajzi nevek. Így például megtudjuk, hogy az események színteréül szolgáló falucska a renadai egyházmegyéhez tartozik. Ilyen területi egység persze nem létezik, magából a szóból azonban legalább két ellentétes jelentés is kifejtethető, ami jól utal arra, hogy Unamuno a regény szimbolikáját legtöbbször sejtelmes kettősségben hagyja. Egyrészt az, hogy „mindörökre újjászületett” (re-nacida), másrészt pedig a „semmisség” (res nada), vagy éppenséggel „kettős semmi” (re-nada).⁴ Vagyis a területről egyszerre árad a kvietisztikus reménytelenség, valamint a reménység ígérete. Unamuno mindenestre ezen a ponton is bizonytalanságban hagy bennünket.

Nem kevesebb fejtöresre ad alkalmat a falucska neve is: *Valverde de Lucerna*. Az Unamuno-filológia időközben kiderítette, hogy az egyik középkori francia krónikában – pszeudo-Turpin krónikájáról van szó, egy 12. századi hamisítványról – szó esik egy Luiserne nevű „villáról”, melyet Nagy Károly hét évi ostrom után foglalt el. A helység a krónika szerint egy „zöld völgyben” terül el („Lucerna quae est in Valle Viridi”).⁵ A legenda szerint a várost a szaracénok később visszafoglalták; mivel ostroma túl nagy veszteséggel járt volna, Károly arra kérte Istent, hogy tegyen csodát. Erre az egész város elszűlyedt, helyén hatalmas tó keletkezett – a mai Sanabria-tó.

A regénybeli falucska neve azonban nemcsak a legendák homályába vész; más rejtélyek is lappanganak benne. Így például kivehető belőle a „luz” (fény) szó, valamint ennek egyik származéka, a „luciérnaga”, a szentjánosbogár. Arról, hogy a névválasztás korántsem a véletlen műve, szintúgy Unamuno előszava tudósít, melyben ez áll: „A szentjánosbogár pislákoló fénye istenibb

³ Miguel de Unamuno: *San Manuel Bueno, Mártír, y tres historias más. Prólogo*. In: O.C. II. 1117. o.

⁴ Legalábbis Carlos Blanco Aguinaga szerint: „Sobre la complejidad de *San Manuel Bueno, Mártír*, novela.” In: *Miguel de Unamuno. El escritor y la crítica*. Editorial Taurus, Madrid 1980. 282. o.

⁵ Vö. Miguel de Unamuno: *San Manuel Bueno, Mártír*. Edición, estudio y notas de Francisco Fernández Turienzo. Editorial Alhambra, Madrid 1985. 46-47. o., valamint a regény Joaquín Rubio Tovar általi kiadását: Editorial Castalia, Madrid 1987. 52. o.

fény, mint a napé, vagy bármelyik csillagé. Mert úgy hisszük, hogy az élőlény esetében, mint amilyen a szentjánosbogár, parányi fénye, mely szinte elvész a fű között, a szeretetet szolgálja, mintegy a társ felé taszít, van vitális mirevalósága, míg a Nap fénye...”⁶ Vagyis Valverde de Lucerna az a helység, melyből fény árad, fény sugárzik ki, de csak oly apró fény, hogy alig lehet észrevenni. Ez nem a Broadway fénye, hanem a bennünket övező semmiben megvillanó fény, a fűszálak között megcsillanó, pislákoló fényesség.

Külön említést érdemel a falucska topográfiája; a település egy tó és egy hegy találkozási pontjánál terül el; voltaképp összekötő kapcsot jelent azok között. Ahogy Unamuno fogalmaz, az eldugott kis falu „csatként köti össze a tavat és a benne tükröződő hegyet”.⁷

E két lényegi tájélem értelmezése szintén sok fejtörést okozott. Van olyan vélemény, mely szerint itt nem is szimbólumokról van szó: „A tó kékje, mint ahogy maga a tó is – ahogyan látni fogjuk – nem valós entitások és nem is valamely valós entitás szimbóluma, képe vagy allegóriája; nem *jelenítenek meg* semmi külsődlegest, vagyis nincs olyan célzatuk, hogy az olvasó elméjét bármiféle külső valósághoz vigyék el. Mindkettő valamilyen *funkcióként* van jelen, vagyis valamely érzelem funkciójaként, hogy kifejezzék a regénybeli szereplők érzésmódját”.⁸ A szerzőnek igazat adunk annyiban, hogy e tájélemeket nem illeti meg olyan pusztán kulisszaszerű külsődlegesség, mint amilyen – többnyire – első nagyobb regénye jeleneteit jellemzi, ugyanakkor túlzásnak tartjuk, hogy funkciójuk mindössze belső érzések kivetüléséből állna. A hegynek és a tónak – még ha a regény belső terébe építve is – megvan a maga szimbolikus jelentősége, legfeljebb ez többféle üzenetet foglal magában. Ennyiben nem pusztán érzésmódok, hanem valóságosan intencionalizált *léttálapotok* hordozói. Ezek *hermeneutikai* kiindulópontja pedig az egyes szereplőkben összpontosul. *Ugyanaz* a fizikai objektum nemcsak Ángela Carballino vagy testvére, Lázaro számára jelent *mást*, hanem egy és ugyanazon szereplő számára sem jelenti mindig *ugyanazt*.

Topológiai szempontból a *hegy* és a *tó* többnyire együtt jelenik meg a regényben; elsődleges funkciójuk annak a *magasságnak* és *mélységnek* a megjelenítésében áll, melyek túlmutatnak a köznapi, egysíkú emberi létezésen. Viszonyukra azonban nemcsak a poláris ellentétesség, hanem az egybetartozás is jellemző, hiszen a tó – a hegyet visszatükrözvén – képes mintegy magába foglalni azt; s ennyiben a mélység felé haladásban egyúttal ott van a magasság.

⁶ Miguel de Unamuno: *Prólogo*. Id. kiad: 1124. o.

⁷ Miguel de Unamuno: „Don Manuel, szent vértanú.” In: *Öt kisregény*. Nagyvilág Kiadó, Budapest 1999. 136. o. (A továbbiakban: SM.) (Scholz László fordítása.)

⁸ Francisco Fernández Turienzo: Id. mű: 19. o.

A hegy s különösképp a tó a mozdulatlanság, változatlanság, időtlen nyugalom reprezentánsai; olyan entitások, melyek kívül maradnak a szokványos történelemben zárt, múltó időn. Ennyiben annak a mély, *belső történelemnek* a megjelenítői, mely – az örök hagyomány ékkövébe foglalva – nyújtja a fennmaradás reményét. E fennmaradásnak azonban épp nem a személyes ego kiművelése, óvása a záloga, hanem a feloldódás a közösségben, abban a közösségben, mely élőket és holtakat – akik tulajdonképp nem is holtak, hanem „egykor-volt-élők” – kapcsolja egybe. A tájszimbolika egyszerre mutat felfelé – a tóban visszatükröződő hegy képében –, valamint lefelé, melyet a tó mélyén nyugvó elsüllyedt város legendája erősít meg. A mélység nemcsak a falu halottait foglalja magába, hanem a személyes élet múltba süllyedt kontinensét, a gyermekkort is, melyből csak nagy néha vet partra egy-egy foszlányt az emlékezés.

A gazdag *tájszimbolikát* egy nem kevésbé sokrétű és összetett *névszimbolika* egészíti ki. Előljáróban megjegyezhető, hogy maga a falu, Valverde de Lucerna, zárt közösséget képező lakosaival egyetemben azokat a legkorábbi keresztény közösségeket hivatott megjeleníteni, melyek pl. a Gennezáret-tó partján helyezkedtek el, vagy később Epheszoszban, Kolonoszban, bár ezek már nagyobb települések voltak. A lakosokról semmilyen konkrétumot nem tudunk meg, életüket valamilyen jámbor áhítat hatja át; a történetet olvasva az a benyomásunk támad, hogy olyan lények ők, akiknek még nincs „kiszűrva a szeme”, kiknek tekintetét még hályog fedi, kik még soha nem pillantottak bele a létezés szédületébe.

A konkrét személynevek pedig kivétel nélkül mély szimbolikus tartalmat hordozó beszélő nevek; e négy nevet vesszük most – röviden – sorra.

Ángela Carballino: az ő neve jelentésének felfejtése nem okoz különösebb gondot. Az „Ángela” az isteni „küldött”, „hírvívő” női alakja, ő az, aki viszi és megőrökíti a „jó hírt”, az „eu-angeliont”, vagyis az evangéliumot. Keresztneve annál is inkább jogosult, mert az egész történet elmesélése – s így megőrökítése – az ő feljegyzésein alapul, tehát Ángela valóságos evangelista. Vezetékneve pedig az alábbiakra utal: Asturiasban, Spanyolország egyik északi tartományában a tölgyfát *carvallonak* nevezik. Vagyis ebben a nőben, már pusztán az elnevezés alapján is, valamilyen kemény, elpusztíthatatlan erő, valami a fákra jellemző robusztusság lakozik.

Lázaro: ő Ángela testvérbátyja, az „amerikás” spanyol, aki az Újvilágba ment szerencsét próbálni, ahol némi vagyonra tesz szert, és a haladásészme elkötelezett hívévé válik. Hazatérése után is ennek szellemében kívánt volna tevékenykedni, azonban végül megtér, lelkileg újjászületik, új életre kél, akárcsak névelődje, a bibliai Lázár, akit Jézus támasztott fel a holtak közül (Jn 11, 1-45).

Élt a faluban egy született félkegyelmű is, akinek minden képessége abban merült ki, hogy majom módjára tudta utánozni a pap egyes szentenciáit, s ha

ezzel meg tudott örvendeztetni másokat, a szerencsétlen bolondot is örömmel töltötte el. Nos, ennek a fura szerzetnek Unamuno a *Blasillo* nevet adta; vajon miért? A Blasillo alakban a Blas (Balázs) becéző formája rejlik, mely francia átírásban (Blaise) már ismerősebb a számunkra; Pascal keresztneve ez, akit Unamuno mindig is egyik szellemi testvérének tartott. Gyakran idézte tőle az „el kell butulni” (il faut s’abêtir) kitévelt – melyet már Nietzsche is átvett *A morál genealógiájában*⁹ – s ez nem más, mint a *sacrificium intellectus*, az értelem feláldozása, merthogy csak ennek révén vagyunk képesek elviselni a létezés eredendő tragikusságát. Blasillo ama boldog butaság burkában létezik, melyet képtelen felhasítani az intellektus metszően éles szikéje.

Végül pedig itt van a főszereplő, a falu papja, akinek a neve szintén biblikus; ő *Manuel*, kinek neve Máté evangéliumából ismerős: „Ímé a szűz fogan méhében és szül fiat, és annak nevét Immanuelnek nevezik, ami azt jelenti: Velünk az Isten.” (1, 23.) Az ő élete, sorsa körül forog minden.

Nos, mit tudunk meg Don Manuelról? A kisregény első fejezeteiben azt, hogy tettei és szavai szinte tökéletes egységbe forrtak, olyannyira, hogy a szavak mintegy testté vált dolgokként váltak le a személyéről: „Micsoda dolgokat mondott nekünk! Nem szavakat, dolgokat.” (DM, 134) Ami pedig a tetteket illeti, azok önmagukért tanúskodtak: nyoma nem volt bennük az elvont szenteskedésnek, mindenben a falubeliek életét, azok testi és lelki boldogságát szolgálták. Önzetlenül segítette a nélkülözőket, beállt közjük aratni, ha a szükség úgy kívánta, segített helyreállítani a megromlott családi kapcsolatokat, vagy levelet írni a messzi távolba szakadt családtagoknak, derekasan kivette a részét az ünnepi mulatságokból, végül pedig: személyesen kísért el mindenkít a jó halálba. Nem kötötték dogmatikus előítéletek: az öngyilkost ugyanúgy szentelt földbe temette, mint bármely hívőt, nem üldözte a falusiak egyszerű babonáit, „prédikációiban sosem ostromozta a hitetlenekeket, a szabadkőműveseket, a szabadelvűeket, se az eretnekeket. Minek is tette volna, ha egy sem volt belőlük a faluban? A gonosz sajtó ellen sem szólt”. (DM, 140) Mindenkinek mindent megbocsátott, senkiről sem volt hajlandó bármiféle rosszindulatot feltételezni.

Nem csoda, ha mindezen tulajdonságai, tettei miatt a falubeliek valóságos szentként tisztelték. Annyira megbíztak benne, hogy senki sem hazudott neki – ez fontos körülmény –, így tkp. gyóntatószékre sem volt szükség, mert az emberek maguktól is elmondtak neki mindent.

A dolgok attól kezdve vettek komoly fordulatot, hogy Ángela bátyja, Lázaro Amerikából visszatért a faluba. S a két ember, a plébános és Lázaro beszélgetései során derült fény arra – persze szigorúan csak a pap, Lázaro,

⁹ Friedrich Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. Holnap Kiadó, Budapest 1996. 159. o.

majd pedig Ángela között –, hogy a pap örök tettvégya, az egész lényét eltöltő derű csak álcája, máza volt annak a végtelen, örök szomorúságnak, melynek legbensőbb rekeszében, mondhatni lelke sekrestyéjében *teljes hitetlenség* rejtezett. A pap tehát nemcsak egyszerűen hazudott, amikor a híveknek a test feltámadásáról vagy az örök életről prédikált, hanem élete, léte maga volt a *konstitutív hazugságban-való-lét*, nagyjából abban az értelemben, ahogyan erről Václav Havel beszél egyik esszéjében.¹⁰

A dologhoz formális szempontból az tehető hozzá, hogy Don Manuel *tökéletes hazudozó* volt abban az értelemben, hogy semmi nyomát nem találjuk annak, hogy valaha is bármely tettében vagy megnyilvánulásában elárulta vagy elszólta volna magát. A hazugságról szóló szakirodalom „magatartási szivárgásnak” (*nonverbal leakage*)¹¹ nevezi azt, amikor a hazugság mélyén rejlő – s épp a hazugság révén elleplezett – valóság valamely eleme a hazudozó tudtán és akaratán kívül „megszökik”, ezáltal adván tudtul a be nem avatottaknak, hogy itt bizony tömény hazugságról van szó. Don Manuel esetében nincs szó semmi ilyesféle „szivárgásról”; magatartása, tetteinek sora olyan töretlen, ki-kezdhetetlen gyűrűt képezett, hogy soha senki egy pillanatra sem kételkedett azok igazságában. S ez olyannyira így volt – ez tükrözi Ángela mély meggyőződése –, hogyha valaki mégis megpróbálkozott volna azzal, hogy felvilágosítsa a falusiakat plébánosuk *igazi természetéről*, az emberek egyszerűen nem hittek volna neki, örültek tartották volna.¹² Az igazság napvilágra hozásának „vádja” egyszerűen visszapattant volna a tömör tettek ébenfekete faláról.

S ugyanezen ok miatt nem nevezhető Don Manuel manipulátornak sem. Ennek lényegéhez ugyanis hozzátartozik, hogy miközben becsap, félrevezet másokat, ő maga mindvégig tisztában van azzal, hogy itt rászedés, hazugság folyik, s ezzel képes uralma és befolyása alatt tartani a többieket és az egész szituációt. Don Manuel esetében azonban épp ennek ellenkezőjéről van szó; ő olyannyira beleéli magát a hazugságba, olyannyira azonosul saját tetteivel mint – objektíve nézve – hazugsága megnyilvánulásformáival, hogy azok „szinte” már igazzá válnak, így a plébános életére nem a manipulátor-lét, hanem a „szinte-igaz-lét” lesz jellemző.

A következőkben ejtsünk néhány szót Don Manuel tettének *súlyáról* vagy – más kifejezést használva – annak *tétjéről*. A közfelfogás úgy véli, ha valaki hazudik, hazug módon cselekszik, akkor erkölcsi és vallás erkölcsi értelemben

¹⁰ Václav Havel: „A kiszolgáltatottak hatalma.” In. *A kiszolgáltatottak hatalma*. Madách Könyvkiadó, Pozsony 1991. 87-192. o.

¹¹ Claudine Biland: Id. mű: 60.o.

¹² Az illető úgy járt volna, mint Platón barlanghasonlatában az az ember, aki hiába próbálná a barlang lakóit meggyőzni arról, hogy a falon látható alakzatok árnyképek csupán, nem pedig maguk a létezők; a többiek kinevetnék, sőt, megölnék, ha azokat erőszakkal próbálná szemléletük megváltoztatására kényszeríteni (*Az állam*, 517 a skk.)

véve is vétkezik, bűnt követ el. Azonban magától értetődően más az egyes hazugságok súlya. Így pl. más erkölcsi megítélés alá esik az, hogy valaki, későn érve haza, azt állítja mondjuk, hogy tovább maradt benn a munkahelyén, holott valójában kollégáival iddógált a Nyugiban, valamint az, amikor 1986 áprilisában, a csernobili atomkatasztrófa idején a hazai tömegtájékoztatási szervek egybehangzóan azt hazudták, hogy semmilyen veszélyes baleset nem történt, s az emberek gyermekeikkel együtt május 1-én nyugodtan mehetnek a szabadba majálisozni. Vagy felhozható Churchill hazugsága is. Neki a második világháború idején pontos tudomása volt arról, hogy a német légiő Coventry bombázására készül; ám ha emiatt kiürítette volna a várost, akkor ezzel egyúttal elárulta volna a németeknek, hogy az angolok ismerik a német katonai üzenetek kódját. Ezért Churchill a hazudás egyik válfaját, az *elhallgatást* választotta, melynek következménye Coventry porig bombázása lett 550 polgári halottal. Ők – ellenkező esetben – mind megmenekülhettek volna.¹³

Nos, milyen képet mutat Don Manuel magatartása ebből a szempontból? Nyilvánvaló, hogy az ő esetében sem a közember egyszerű állításáról van szó, hanem egy pap hazugságban-való-létéről. Vagyis egy olyan ember hazugságban-való-létéről, aki a többi ember – a rábízott közösség – legdrágább kincséért, az emberek boldogságáért, lelkük üdvéért felel. Másodsor, itt nemcsak a többi ember lelki üdve forog kockán, hanem magáé a papé is; ha úgy tetszik, saját életének, szentségként gyakorolt hivatásának értelme a tét. Épp ezért tette, hazugságban-való-léte több szempontból is minőségi esetként értékelhető.

S most érkezünk el a döntő kérdéshez: vajon miért – helyesebben *mi végett* – választotta Don Manuel ezt a külsőleg szemlélve példás, belülről azonban mégis csak meghasonlott – merthogy hazug – életet? Mi készítette erre? Ezt a problémát korábban már érintettük, amikor arról esett szó, hogy a plébános a többi ember nyugalmaért, lelki békéjéért, boldogságáért cselekszik. Lázaro ezt egy alkalommal az alábbi módon fejti ki: „Amikor meg akart nyerni szent ügyének – mert bizony szent, szentséges az ő ügye –, nem akart valamiféle győzelmet aratni, hanem azoknak a nyugalmaért, boldogságáért, ha tetszik, ábrándjáért tette, akik órá vannak bízva; megértettem, hogy nem a maga javát keresi, amikor így becsapja őket – ha ez egyáltalán becsapás”. (DM, 158) Mindeme törekvések mögött egyfajta *vigas*, vigasztalás húzódik meg; *vigas* – de vajon mire? Úgy véljük e ponton érünk el a mű központi mondanivalójához, tulajdonképpeni metafizikai üzenetéhez. Don Manuel ugyanis suttogva vallotta meg – bár csak kettesben sétáltak Lázaróval a tágas mezőn –, hogy az *igazság* ellenében kíván nekik vigaszt nyújtani. „Az igazság? Lázaro, lehet, hogy az igazság valami rettenetes, valami elviselhetetlen, valami gyilkos dolog; az egyszerű emberek nem élnék túl.” (DM, 158) Vagyis

¹³ A történetet idézi Claudine Biland: Id. mű: 117. o.

Don Manuel mintaszerű életének, példás cselekedeteinek, hazugság-létén is átderengő szentségének végső mozgatórugója az volt, hogy az embereket – akár saját életének konstitutív hazugsága árán is – megóvja az igazság pusztító, megsemmisítő erejétől. S ezen a ponton röviden el kell időznünk.

Életünk során csaknem valamennyien úgy gondoljuk, hogy nemcsak természetes, hanem egyenesen helyénvaló, ha világunk minél több területén győzedelmeskedik az igazság, és háttérbe szorul, semmivé foszlik a hazugság. S felháborodunk azon, ha ennek az ellenkezője történik. Az igazságot követeljük, amikor például tudni szeretnénk, hogy név szerint kik voltak azok a címeres gazemberek, akik tönkremenésig eladósították az országot, annyira, hogy következményeit még talán évtizedekig nyögni fogjuk. S számos ehhez hasonló példát lehetne felhozni. De vajon elgondolkodtunk-e már azon, hogy mi lenne akkor, ha egy istenség – akárha Alétheia istennő –, látva az igazság kiderüléséért és a hazugság kiküszöböléséért folytatott elszánt fáradozásainkat, mintegy megszánna bennünket, és így szólna hozzánk: „Ó, véges létében is végtelen iparkodást mutató ember! Látom az igazság napfényre hozása és a hazugság megszüntetése melletti feltétlen elkötelezettséged, ezért íme, megajándékozlak egy olyan világgal, melyből immáron kiveszett a hazugság, és csakis az igazság van jelen. De vigyázz, ebben a világban nemcsak az igazság uralkodik, mint egyetlen, szuverén tényező, hanem benne ott tülekszik – válogatás nélkül – minden igazság: az apró és a nagy, a jelentéktelen és a jelentékeny mind egyforma transzparenciával tárulna a szemed elé! Vajon vállalnád-e azt, hogy egy ilyen világban élj, melyben már nem is kell küzdeni a hazugság ellen – hiszen már nincs is –, és mindent, de mindent a színtiszta igazság tölt ki?”

Alétheia istennő víziójában tkp. az a világ tűnik fel, melyet az előadás elején mint „elviselhetetlent” jellemeztünk. De gondoljunk bele újra: vajon milyen világ lenne az, amelyben nemcsak „látnám a tengert” –, hanem egyenesen „belelátnék a tengerbe”, „átlátnék a tengeren”. Nemcsak annak felületét, *vízborét* észlelném – hiszen csak erről van szó, amikor azt mondom, hogy „látom a tengert” –, hanem feltárulna előttem annak mélysége is, mégpedig a maga mélységig menő átlátszóságában, egyszerre lenne szemem előtt mindaz a tömérdek nyirkos élőlény, ami benne nyüzsög? Vajon milyen világ lenne az, melyben – kompakt igazságként – még a legutolsó és legközőnségesebb hálószozatitokról is lehullana a fátyol, melyben az utolsó puskázó is felhagyna a puskák gyártásával, mivel úgyszólván „minden kiderül”, amelyben a vámosok halálra nevetnék magukat az utolsó, pitiáner kábítószercsempészen, aki reménytelenül próbálta valahová eldugni a „cuccot”? S a sort vég nélkül folytathatnánk. Ennek alapján úgy gondoljuk, hogy bizony csínján kell bánni az igazság feltétlen és teljes körű akarásával; természetesen szükség van rá, de csak mértékkel; mindig mérlegelés kérdése kell, hogy maradjon: mennyi igazságot

képes elviselni az ember, egyszerűen mennyi igazságot „bír el”. Ha az igazság akarásán a *teljes, feneketlen* igazság követelését értenénk, akkor rövid úton rájárnánk arra, hogy így elviselhetetlenné tennénk az életet magát. S ebben az értelemben véve a hazugság mint elhallgatottság, elfedettséggé mondhatni valóságos létfenntartó erő, mivel képessé tesz az élet elviselésére.

Amikor azonban a tágas mezőn Don Manuel az igazságot „rettenetes”, „elviselhetetlen”, „gyilkos” dolognak nevezi, akkor ő valami egészen másra gondol. Mindarra a mérhetetlen nyomorra, szenvedésre, ami a *human condition*-t megszüntethetetlenül és mindörökké övezi. S ezt a filozófusok közül a legtisztábban, minden illúziótól mentesen, mondhatni szenvtelenül Schopenhauer ábrázolta.

Valóban, ha az ember teljes, feneketlen mélységében bele tudna pillantani a létezés végső értelmetlenségébe, hiábavalóságába, ha transzparens módon világossá válna a számára, hogy arasznyi, többnyire értelmetlen, megpróbáltatásokkal teli és céltalan életét rövid időn belül a végérvényes és visszavonhatatlan halál zárja le, s ha mindezt a szörnyűséget látva és *előrelátva* megadatna neki ama választás lehetősége, hogy világra akar-e jönni vagy sem, hihetőleg nem sokan választanák az első lehetőséget. A változatosság kedvéért idézzük most Kierkegaard-t, nem pontosan, de hitelesen: „Az ember megszületik és felnő; pénzt keres, aztán egy kicsit több pénzt keres, aztán meghal”. Nos, Don Manuel, a falu hazugságban élő plébánosa *ettől* az igazságtól – vagyis attól az igazságtól, melynek szédítő örvényébe ő, a hitetlen már belelátott, ámde közölni nem meri az emberekkel, attól való félelmében, hogy a póre igazság napfényre kerülése úgy roppantaná őket össze, mint Schwarzenegger vasmarka az üres tojáshéjat –, nos, ettől az igazságtól, az emberlét végső értelmetlenségének és céltalanságának iszonyú terhétől akarja megóvni a falusiakat. S próbál vigaszt nyújtani nekik, midőn hitet színlel.

Ezt a küldetéséből eredő egzisztenciális kötelességet szinte hitvallásszerűen összegzik az alábbi szavak: „Ha nem gyötrődnek oly nagyon, oly nagyon, végül is képes volnék a tér kellős közepéről világgá kürtölni, de nem, azt soha, soha, soha... Nekem az a feladatom, hogy erősítem a híveim lelkét, hogy boldoggá tegyem őket, hogy elérjem, hogy halhatatlannak álmódják magukat, s nem az, hogy megöljem őket. Itt arra van szükség, hogy egészségesen éljenek, hogy egységes életcélt éljenek, az igazság ellenben, az én igazságom megölné őket. Hadd éljenek.” (DM, 158-9). S épp az utolsó sorokban rejlik a félelmetes paradoxon: az élet éléséhez arra van szükség, hogy az élet mintegy eldugja önmagát saját maga elől.

Mielőtt továbbmennénk néhány argumentatív részelem felé, érdemes feltenni a kérdést: vajon ad-e magyarázatot Don Manuel – s rajta keresztül Unamuno – arra, hogy az emberi létezést a maga valódi mélységeiben így

mérvű tragikusság hatja át? Ez a rejtély foglalkoztatta Ángelát is, aki egyik nap, mintegy védőrdögének sugallatára, felteszi a kérdést: „Mi a bűnünk, atyám?” Erre a pap az alábbi választ adta: „Hogy mi? – felelte. – A spanyol katolikus egyház egyik nagy tudósa már megmondta, *Az élet álom*, hogy „Mert embernek legnagyobb / Bűne, hogy megszületett ő”. Ez hát a mi bűnünk, lányom: hogy megszülettünk.” (DM, 170) Vagyis a probléma gyökerét tekintve Unamuno ugyanoda nyúl vissza, ahová korábban, ugyanehhez a passzushoz fordulva, már Nietzsche, ill. őt megelőzően Schopenhauer is: Calderónhoz, a 17. századi nagy spanyol költő-misztikushoz.

Keresztény nyelvezeten szólva mi, földi halandók mindnyájan magunkon viseljük a születés keresztjét, melynek terhe alól csak a másik misztérium, a halál szabadít meg bennünket véglegesen. Általánosabb értelemben azonban az egyáltalában vett létezés bűnbén („jogtalanságban”) fogadásának gondolata, melynek „jutalma” a pusztulás, az enyészet, már az európai bölcsélet hajnalán, Anaximandrosz egyetlen fennmaradt töredékében is megjelent: „amikből keletkezésük van a dolgoknak, azokban lelik pusztulásukat is szükségszerűen, mert büntetést és váltságdíjat fizetnek egymásnak jogtalankodásukért az idő rendje szerint.”

Nietzsche nevének említése azonban egy másik összehasonlításra is alkalmat nyújt. Az a rettenet, mellyel a hitehagyott Don Manuel a létezés és az emberi élet végső értelmetlenségének mélységébe pillant, s melynek elleplezése céljából a hit színleléséhez – s ezáltal a konstitutív hazugságban-való-lét eszközéhez – folyamodik, vajon nem kísérteties mása annak a rettenetnek, mellyel Nietzsche szerint a dionüszoszi görög tekintett a létezés értelmetlenségébe, s amely fölé, azért, hogy egyáltalán élni tudjon és életben maradjon, mintegy gyógyírként az apollóni álomvilág ezer színben játszó fátylát feszítette? Úgy tűnik, hogy – szerkezetét tekintve – a két konstrukció hasonló felépítésű; az embernek, akár görög, akár keresztény, egyaránt szüksége van a lét tragikus igazságát elleplező színlelésre, ámitásra. Csak amíg első esetben ennek adekvát organonja a művészet, a második esetben ugyanezt a funkcionális szerepet a vallás tölti be. (S mellékesen szólva: ebben a konstrukcióban a művészet éppenséggel nem a lét igazságának megszólaltatója. Ahogyan Hegel vagy Heidegger vélte, hanem pontosan annak ámitó elfedéséé.)

S most térhetünk rá arra a néhány argumentatív elemre, melyek, a történet bizonyos pontjain felbukkanva, s azt nagyobb elhithető erővel ruházzák fel. Az egyik a nyomorúságos öreg bohóc esete, aki egy napon három fiával, valamint beteg és várandós feleségével érkezett a faluba, hogy mutatóvanyáival szórakoztassa a népet. (Újból egy ismerős motívum, amely már Kierkegaard-nál és Nietzschénél is megjelent.) Fellépés közben az asszony rosszul lett, és el kellett hagynia a teret a közönség sorai között ülő gyerekek nagy

hahotázása közepette –, bohóc mindeközben aggodalmasan tekintgetett hátra, hogy lássa, mi van a feleségével, de a produkciót nem hagyta abba. S ekkor „Don Manuel mellette [vagyis az asszony mellett] termelt, s a fogadóban, az istálló egyik szegletében elkísérte a halálba”, segített abban, hogy halála jó halál legyen. S mikor a fellépés után a bohóc sírva értesült a történekről, és Don Manuelt – az általa nyújtott segítséget megköszönve – szentnek nevezte, a plébános e szavakat mondta: „Te vagy szent, nemes bohócom; láttam, hogy üződ a mesterségedet, és megértettem, hogy nem azért csinálod, hogy elartsd a gyermekeidet, hanem hogy mások családjának is örömet szerez; hadd mondok el neked, hogy a feleséged, gyermekeid anyja, akit magam vezettem át Istenhez, mialatt te végezted a munkádat és örömet szereztél, már az Úrnál nyugszik, egyszer majd te is követed, és ott majd kacagva fogadnak az angyalok, akiket szintén megneveltetsz a boldog mennyországban”. (DM, 145) A párhuzam kézenfekvő; Don Manuel annál is inkább tudott könnyen azonosulni a bohóccal, és tudott könnyíteni az ő sorsán, mert szegről-végről a maga *alter egóját* pillantotta meg benne: mindketten, a maguk módján, az *ámítás* ügyvivői voltak, akik az *illúziókeltés* révén próbáltak meg örömet szerezni és vigaszt nyújtani a többi embernek.

Egy másik alkalommal, amikor Don Manuel és Lázaro között annak a bibliai szentenciának az értelmezéséről folyik a beszélgetés, hogy „az én országom nem e világból való...”, a pap, lehorgasztott fejjel, megvallja beszélgetőtársának: „az a másik világ is itt van, Lázaro, mert két ország van a mi világunkban”. (DM, 166) Erről persze nem beszél a híveknek, hanem továbbra is *úgy tesz*, *mintha* létezne az a bizonyos „másik világ”, tehát ebben a vonatkozásban *sem* mondott igazat. A másik világ létének kétségbe vonásával Don Manuel – s rajta keresztül Unamuno – a maga módján igyekszik megszabadulni a „két világ” súlyos metafizikai tehertételétől, amelytől korábban már Nietzsche is szabadulni próbált a *Bálványok alkonya* híres meséjében. S mintha még a konklúziót illetően is hasonló véleményen lennének: ahogyan Nietzsche esetében – s ezt nem lehet elég nyomatékosan kiemelni – a másik világ következetes kiiktatása végső soron *ennek* a világnak a megszűnését is maga után vonja – mert hiszen miképpen lehetne másképp értelmezni a történet záró passzusát, mely a következőképpen szól: „6. Az igazi világot megdöntöttük: milyen világ maradt? Talán a látszólagos? [...] De nem! Az *igazi világgal a látszólagost is megdöntöttük!* (Délidő; a legrövidebb árnyék pillanata; a leghosszabb tévedés vége; az emberiség tetőpontja; INCIPIT ZARATHUSTRA.)”¹⁴ – s Nietzsche ekként repeszi meg a „csak-csupán-ennek-a-világnak” a burkát, hogy annak hasadékaiban elhelyezhesse az immá-

¹⁴ Friedrich Nietzsche: „Hogyan lett végül mesévé az 'igazi világ'.” In. *Bálványok alkonya*. Holnap Kiadó, Budapest 2004. 30. o. (Romhányi Török Gábor fordítása.)

ron ezen a világon *belül* új világot teremtő szereplőjének oltványát – nos, ehhez hasonlóan gondolkodik Don Manuel is, aki *két* országot különböztet meg ezen a világon *belül*. Azonban ez az „evilágon-belüli-másik-ország” nem a szorgos munkálkodás eredményeképp létrejövő hegeli, comte-i, marxi, spenceri „szép új világ”, hanem egy olyan láthatatlan építmény, amelynek fő kötőanyaga, meglehet, épp a vigaszt nyújtó és az életet épp annak életől megfosztó, s azt pontosan ezáltal élhetővé tevő, termékeny hazugság.

Még nyomatékosabban fejeződik ki ez a gondolat abban a passzusban, melyben Don Manuel a vallásnak mint a nép ópiumának szükségességéről beszél: „Új társadalmat terveznek, amelyben nem lesz se gazdag, se szegény, ahol a javakat egyenlően osztják el, ahol mindenké minden, no és akkor mi van? Nem gondolod, hogy az általános jólétben még erősebben tör fel az életuntság? Persze tudom, hogy az úgynevezett társadalmi forradalom egyik vezére kijelentette, hogy a vallás a nép ópiuma. Ópium... ópium... Rendben, ópium. Adjunk csak neki ópiumot, hadd aludjon és hadd álmodjék. Magam is ópiumot adagolok magamnak ezzel a bolond életemmel. Mégsem tudok jól aludni, álmodni pedig még kevésbé... Micsoda rémálom ez!” (DM, 167) Úgy tűnik, Unamuno ezen a ponton vonja vissza azt a programot, melynek mérész és elbizakodott megvalósítását még a 19. század tűzte maga elé. Ópium... de vajon képes lenne-e egy társadalom teljes mértékben és maradéktalanul ópiátok nélkül létezni? Merthogy napjaink igazi bódító mákonyát nem a kábítószeres jelentik, hanem azok a valódi kemény drogok, melyek korunkban a repedt sarkú és épkézláb gondolatok megfogalmazására képtelen celebek, levitézlett politikusok, magukat művésznek kikiáltó csepűrágók, egy nyomdafestéket épp hogy elviselő nyilatkozat összeeskábálására is képtelen filmszillagok, felületes firkászok és mindennek betetőzéseképp: az embert reanimalizáló technológiai műtyűrök és kutyúk alakjában lépnek elének. S felette kétséges, hogy az emberiség egy pillanatig is létezni tudna, ha megvonnák tőle ezt a makogó menaszériát. Ópiumra tehát mindenképp szükség van, csak az a kérdés, milyenre.

Az utolsó momentum, melyre jelen alkalommal utalni kívánunk, az emberi élet *álommal* való azonosításának gondolata. Az unamunói filozófia Calderóntól átvett, nagy témája ez, amely szinte egész életművét átszövi, s ebben a kisregényben is számos helyen megjelenik. A toposz teljes hermeneutikai szkopozsának számbavétele messze meghaladná jelen előadás kereteit, így most csak annak témánkkal való összefüggésére utalnánk röviden. Don Manuel voltaképp a létezés gyötrelmétől megváltott és szinte az elfogulatlan gyermeki ártatlanság állapotába visszahelyezett életet nevezi „álomnak”, melyhez, mint tudjuk, ő a hit hazugsága gyógyírjának segítségével juttatja el a falubelieket. Az élet akkor válik álommá, ha azt az ember mintegy „csukott

szemmel” élheti át, és soha nem szembesül annak végsőkéig tragikus természetével. Ebben az értelemben „az élet mint álmom” létmódja – Nietzsche szóhasználatával élve – a gyengék menedékhelye. Erre viszont Unamuno azt mondaná, hogy az emberek legnagyobb része óhatatlanul és menthetetlenül gyenge – s még azok közül is sokan idetartoznak (de még mennyire!), akik magukat olyannyira erősnek képzelik –, s épp ezért szorulnak a hazugság vigaszára. S Don Manuel papként ezért tette életének legfőbb céljává azt, hogy a híveket eljuttassa az élet álmához, és abban az állapotban is tartsa őket. Ezért súgta utolsó áldoztatásakor Lázaro fülébe – a liturgiában szereplő *in vitam aeternam* után – az alábbi szavakat: „Másutt nincs örök élet, csak ebben a világban... hadd álmodják, hogy örök... néhány évig örök.” (DM, 168) Majd pedig, immáron halálos betegen, mintegy végrendeletként is azt hagyja örökül bizalmasainak, Angelának és Lázaronak, hogy őrkdjenek a falu *álma* felett.

S most, gondolatmenetünk végén tehetjük fel a kérdést: vajon bűnös-e Don Manuel, az egyszerű hívek lelkipásztora? Bűnt követett-e el azzal, hogy életüket a hazugság puha vattájába bugyolálta, hogy megmentse őket, hiszen tudván tudta, hogy abban az esetben, ha szemük rányílik *az* igazságra, a teljes és maradéktalan igazságra, örökre és visszavonhatatlanul szerencsétlen nyomorultakká válnak. Vajon szent vértanú-e Don Manuel, ahogy a könyvecske címe is sugallná, vagy pedig egyszerű szélhámós? Van a könyvben egy passzus, Ángela gyónása – ami tulajdonképpen egy szívszorító párbeszéd a két főszereplő között –, mely az alábbi módon zárul:

„Már-már felálltam, hogy kimegyek a templomból, amikor így szólt:

– És most, Angelina, a falu nevében feloldozol?

Úgy éreztem, mintha valamiféle titokzatos papi hivatás szállt volna meg, és ezt feleltem:

– Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében feloldozlak, atyám.

Kimentünk a templomból, s ahogyan mentünk kifelé, lelkem mélyén remegett az anyai énem.” (DM, 162)

Ennek alapján úgy tűnik, hogy Don Manuel bűnösnek tartotta saját magát, hiszen – paradox módon – ő, a pap kért feloldozást bűnei alól *profán* gyóntatójától.

És mi? Ugyan ki venné magának a bátorságot, hogy könnyen és egyértelmű módon ítélkezzen fölötte? S talán mondhatnánk egyfajta végszóként is: csak az törjön pálcát fölötte, akinek ahhoz is megvan a mersze, hogy ebben a teremben akár egyetlenegy emberre is – akárha saját magára – nyugodt lélekkel ráeressze az emberi létezés teljes igazságának szinte felfoghatatlanul nehéz, irtóztató terhét.